

ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ “УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА”

ЖУРАКІВСЬКИЙ ЮРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 340.1:340.111.5

**ПРИНЦИП ЄДНОСТІ ПРАВ І ОБОВ’ЯЗКІВ В ПРАВОВОМУ
РЕГУЛЮВАННІ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Івано-Франківськ – 2026

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Закладі вищої освіти “Університет Короля Данила”

Науковий керівник

доктор юридичних наук, професор

Луцький Мирослав Іванович,

Заклад вищої освіти “Університет Короля Данила”,

професор кафедри права імені академіка УАН о. Івана Луцького

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,

академік НАПрН України

Скрипнюк Олександр Васильович,

Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України,

директор;

кандидат юридичних наук, професор

Котуха Олександр Степанович,

Львівський торговельно-економічний університет,

декан факультету права

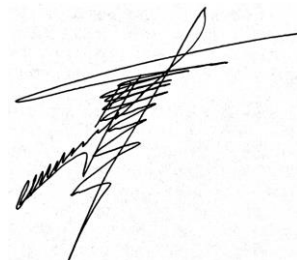
Захист відбудеться “13” червня 2026 р. о 9 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 20.149.01 в Закладі вищої освіти “Університет Короля Данила” за адресою: 76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Закладу вищої освіти “Університет Короля Данила” за адресою: 76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35, та на офіційному веб-сайті університету у розділі, в якому міститься інформація про діяльність ради, за покликанням: <https://ukd.edu.ua/spetsializovana-vchena-rada>

Автореферат розісланий “11” травня 2026 р.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

Р.В. Зварич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. У сучасній юридичній науці складно віднайти категорії, які були б настільки взаємопов'язаними та взаємозалежними, як права і обов'язки. Попри їх зовнішню протилежність, вони не існують ізольовано одне від одного, а формують цілісну систему правового регулювання. Праву однієї особи кореспондує обов'язок іншої, а належне виконання обов'язків є необхідною передумовою реального здійснення прав. Саме тому їх співвідношення, взаємодію та збалансованість доцільно розглядати крізь призму принципу єдності прав і обов'язків як однієї з фундаментальних засад сучасного права.

Історичний досвід розвитку демократичних держав переконливо засвідчує, що гармонійне існування людини в суспільстві можливе лише за умови поєднання свободи з відповідальністю. Реалізація особою власних інтересів і потреб передбачає одночасне визнання права інших осіб на задоволення аналогічних потреб. Без обов'язку поважати права інших, не перешкоджати їх здійсненню та діяти в межах закону правовий статус особи втрачає стабільність, а суспільні відносини набувають конфліктного характеру.

Принцип єдності прав і обов'язків має не лише теоретичне, а й вагомим практичне значення. Він забезпечує належне функціонування механізму правового регулювання, впливає на зміст правовідносин, визначає межі здійснення прав та формує модель юридично значущої поведінки особи. У конкретних правовідносинах цей принцип виступає гарантією справедливого балансу між свободою особи та необхідністю врахування інтересів інших учасників суспільного життя.

Для сучасного етапу розвитку України особливо актуальним є переосмислення співвідношення прав і обов'язків. Тривалий час у суспільній свідомості переважала одностороння увага до прав і свобод людини, тоді як значення обов'язків нерідко недооцінювалося. Водночас саме обов'язки забезпечують реальність прав, виступають засобом їх гарантування та умовою ефективного функціонування демократичної, соціальної та правової держави. Надання особі лише прав без належного усвідомлення відповідальності та обов'язків неминує призводити до дисбалансу, правового нігілізму та зловживання правом.

Сучасні суспільні процеси переконливо демонструють, що свобода не може ототожнюватися зі всюдозволеністю. Реальна свобода можлива лише там, де вона поєднується із самообмеженням, повагою до прав інших осіб та готовністю виконувати покладені законом обов'язки. Саме в цьому проявляється сутність правової держави, у якій права людини є невіддільними від юридичної відповідальності та обов'язків перед суспільством.

Важливою проблемою сучасного правового розвитку залишається недостатній рівень реалізації як прав, так і обов'язків. З одного боку, поширеними є випадки ухилення від виконання юридичних обов'язків, з іншого, спостерігається пасивне ставлення до використання наданих законом правових можливостей. Така ситуація негативно впливає на ефективність державного управління, економічний розвиток, стан правопорядку та рівень правової культури. За цих умов особливого значення набуває дослідження механізмів забезпечення єдності прав і обов'язків, принципів пропорційності, правової визначеності та заборони зловживання правом.

Актуальність теми посилюється також необхідністю вдосконалення законодавчих та інституційних гарантій реалізації досліджуваного принципу. Важливу роль у цьому процесі відіграє судова практика, яка конкретизує зміст прав і обов'язків, визначає

межі їх здійснення та формує стандарти справедливого балансу між інтересами особи, суспільства і держави.

Крім того, принцип єдності прав і обов'язків має важливий морально-ціннісний вимір. Закріплені у праві права та обов'язки відображають суспільні уявлення про справедливе, належне та допустиме. Їх належне усвідомлення сприяє формуванню правової культури, відповідального громадянства, довіри до держави та стабільності правопорядку.

Слід зазначити, що окремі аспекти єдності прав та обов'язків були предметом наукових досліджень окремих учених. Питання сутності права, обов'язку та правовідносин висвітлювали П. Рабінович, Є. Джумурат, Л. Летнянчин, Р. Калюжний, Т. Попович, О. Скрипнюк, О. Черновол, О. Карманюк, М. Козюбра, О. Скакун, Л. Шапенко та інші. Проблеми принципів права, верховенства права, справедливості та правового регулювання аналізували М. Луцький, С. Погребняк, І. Бабич, А. Колодій, Ю. Шемшученко, Н. Оніщенко, О. Петришин, М. Братасюк, О. Котуха та інші. Питання прав людини, меж здійснення прав та юридичних гарантій досліджували М. Мацькевич, В. Тацій, В. Журавський та Л. Луць та інші. Разом із тим комплексне дослідження єдності прав і обов'язків саме як самостійного принципу правового регулювання у сучасній юридичній науці залишається недостатньо розробленим.

Отже, потреба комплексного теоретико-правового дослідження єдності прав та обов'язків як принципу правового регулювання зумовлена як науковими, так і практичними чинниками. З'ясування сутності цього принципу, механізмів його реалізації та сучасних тенденцій розвитку є важливою передумовою вдосконалення національної правової системи, зміцнення гарантій прав людини та утвердження засад правової держави.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри права Закладу вищої освіти “Університет Короля Данила” за напрямками “Трансформація правової системи України в умовах розвитку правових систем сучасності (теоретико-правовий та історико-правовий аспекти)” (державний реєстраційний номер 0116U002342) та “Закономірності розвитку і функціонування правової держави” (державний реєстраційний номер 0111U006673). Тема дисертації відповідає Закону України “Про пріоритетні напрямки розвитку науки і техніки” та Пріоритетним напрямкам розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затвердженим постановою Загальних Зборів Національної академії правових наук України від 03.03.2016.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дослідження є встановлення сутності, функціонального призначення та особливостей реалізації єдності прав і обов'язків як принципу правового регулювання, а також формування науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення механізмів його реалізації в Україні.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення *завдань*, що становлять зміст дослідження:

- уточнити поняття права та обов'язку як структурних елементів правовідносин, розкрити їх зміст, структуру та співвідношення;
- дослідити справедливість як загально-правовий принцип та визначити її значення для забезпечення єдності прав і обов'язків;
- з'ясувати місце принципу єдності прав і обов'язків у системі принципів права;
- розкрити особливості функціонування принципу єдності прав і обов'язків у механізмі правового регулювання;

- проаналізувати колізії, конфлікти та межі здійснення прав у контексті забезпечення балансу прав та обов'язків;

- охарактеризувати пропорційність, правову визначеність і заборону зловживання правом як інструменти забезпечення досліджуваного принципу;

- визначити законодавчі та інституційні гарантії реалізації єдності прав і обов'язків;

- дослідити судову практику як форму конкретизації змісту прав і обов'язків та засіб забезпечення їх збалансованості;

- виявити сучасні тенденції розвитку концепції єдності прав і обов'язків у правовій державі;

- сформулювати пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення законодавства і юридичної практики у сфері забезпечення єдності прав та обов'язків.

Об'єктом дослідження є правове регулювання суспільних відносин, у межах яких відбувається формування, реалізація, обмеження, гарантування та захист прав і обов'язків як взаємопов'язаних елементів правового порядку, що здійснюється на засадах загальних принципів права, передусім принципу їх єдності як умови узгодження свободи та відповідальності.

Предметом дослідження є теоретико-правові засади принципу єдності прав і обов'язків, його зміст, структура, функціональне призначення, механізми реалізації та роль у забезпеченні балансу між свободою особи й її відповідальністю у сучасному праворозумінні.

Методи дослідження. Для забезпечення наукової об'єктивності, всебічності та достовірності результатів у дослідженні використано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання. Методологічну основу роботи становить діалектичний метод пізнання правової дійсності, який застосовувався на всіх етапах дослідження для розкриття сутності єдності прав та обов'язків, виявлення закономірностей їх взаємозв'язку, розвитку та функціонування в умовах сучасного правового регулювання.

Поряд із цим використовувалися спеціально-наукові методи дослідження. Системний підхід дав можливість дослідити принцип єдності прав і обов'язків як цілісну внутрішньо узгоджену правову конструкцію, а також визначити його взаємозв'язок з іншими принципами права, зокрема справедливістю, верховенством права, пропорційністю, правовою визначеністю та добросовісністю (підрозділи 1.2, 1.3, 2.3). Завдяки структурно-функціональному методу з'ясовано місце досліджуваного принципу в механізмі правового регулювання, його вплив на формування правовідносин, реалізацію прав та виконання обов'язків (підрозділи 1.1, 2.1). Аналітико-синтетичний метод застосовувався під час дослідження змісту категорій прав та обов'язків, меж здійснення прав, колізій та конфліктів у правовідносинах, а також при формуванні узагальнених висновків щодо механізмів забезпечення їх єдності (підрозділи 1.1, 2.2, висновки до розділів 1, 2). Історико-правовий метод покладено в основу дослідження еволюції наукових уявлень про співвідношення прав і обов'язків, розвитку конституційних підходів до їх закріплення, а також становлення концепції єдності прав і обов'язків у національній та зарубіжній правовій традиції (розділ 1, підрозділ 3.3). Формально-юридичний метод виступив основним інструментом роботи з текстами нормативно-правових актів, судових рішень та офіційних документів. Його застосування забезпечило аналіз чинного законодавства, тлумачення правових норм та визначення особливостей правового закріплення гарантій єдності прав і обов'язків (підрозділи 2.3, 3.1, 3.2). Логіко-семантичний метод дав змогу уточнити зміст правових категорій, зокрема поняття принципу єдності прав

та обов'язків (підрозділи 1.1, 1.3). Методи моделювання та прогнозування були використані для формування концептуальних підходів до вдосконалення механізму забезпечення досліджуваного принципу, вироблення пропозицій щодо розвитку законодавчих та інституційних гарантій, а також прогнозування тенденцій розвитку концепції єдності прав і обов'язків у сучасній правовій державі (підрозділи 3.1, 3.3). Соціолого-правовий та емпіричний методи застосовано під час узагальнення матеріалів судової практики, оцінки ефективності чинних правових механізмів та дослідження практичних аспектів реалізації прав і виконання обов'язків (підрозділ 3.2). Застосування зазначених методів у їх органічному взаємозв'язку забезпечило комплексний характер дослідження, належний рівень наукової аргументованості та обґрунтованість сформульованих висновків і практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізму забезпечення єдності прав та обов'язків як принципу правового регулювання (висновки до розділів 1-3, загальні висновки).

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена актуальністю обраної тематики та багатовимірністю поставлених завдань і полягає в тому, що дана робота є одним із перших комплексних теоретико-правових досліджень, спеціально присвячених осмисленню єдності прав та обов'язків як самостійного принципу правового регулювання. У роботі запропоновано цілісне бачення цього принципу не лише як теоретичної конструкції, а як дієвого механізму забезпечення балансу свободи, відповідальності та справедливості у сучасній правовій державі.

Специфіка дослідження полягає в інтеграції напрацювань загальної теорії права щодо принципів права, правовідносин, юридичної відповідальності та механізму правового регулювання з метою визначення місця принципу єдності прав і обов'язків у системі фундаментальних правових категорій. Основні наукові результати дослідження, які характеризуються новизною та виносяться на захист, полягають у тому, що:

у перше:

- сформульовано авторське визначення принципу єдності прав і обов'язків як універсального начала побудови юридичних норм і функціонування правовідносин, що полягає у нерозривному зв'язку, взаємній залежності та рівнозначності юридичних можливостей особи і встановлених для неї чи інших суб'єктів вимог належної поведінки;

- обґрунтовано, що принцип єдності прав і обов'язків належить до кола базових загальноправових засад, які визначають напрям правового регулювання, впливають на розвиток законодавства та формують внутрішню узгодженість правової системи. Доведено, що за своїм значенням він співвідноситься з такими фундаментальними принципами, як справедливість, рівність, гуманізм і верховенство права;

- виокремлено та систематизовано три основні моделі прояву принципу єдності прав і обов'язків у законодавстві та юридичній практиці: кореспондуючу модель, за якої праву одного учасника відповідає обов'язок іншого; статусну модель, у межах якої права та обов'язки поєднуються в єдиному правовому статусі особи чи посадової особи; а також модель реалізації прав у межах установлених законом обмежень, відповідно до якої здійснення правомочностей допускається лише за умови дотримання вимог закону, прав інших осіб і суспільного інтересу. Обґрунтовано, що зазначені моделі відображають різні форми практичного втілення досліджуваного принципу та дають змогу глибше зрозуміти механізм узгодження свободи, відповідальності й правового порядку в сучасній державі;

- виокремлено галузеві особливості прояву зазначеного принципу у конституційному, цивільному, сімейному, трудовому, адміністративному, податковому, екологічному та міжнародному праві, що дало змогу показати різні форми поєднання

свободи, відповідальності та публічного інтересу, а також довести, що зміст і способи реалізації єдності прав та обов'язків змінюються залежно від характеру правовідносин, правового статусу їх учасників і ступеня втручання держави у відповідну сферу суспільного життя;

удосконалено:

- положення щодо функціонального значення принципу єдності прав і обов'язків, який забезпечує баланс приватних і публічних інтересів, сприяє формуванню партнерських відносин між особою та державою, зміцнює правовий статус людини, підвищує рівень правової культури та відповідальності учасників правовідносин, запобігає зловживанню правами й виступає необхідною гарантією стабільного та гармонійного розвитку суспільства і держави;

- положення про справедливість як універсальний критерій визначення меж здійснення прав, змісту обов'язків та розподілу юридичної відповідальності. Обґрунтовано, що саме через категорію справедливості досягається належна рівновага між свободою особи та необхідністю дотримання прав інших учасників правовідносин, а також між приватними інтересами людини і публічними потребами держави та суспільства. Справедливість розглядається не лише як моральна цінність, а як дієвий юридичний орієнтир для законодавця під час формування збалансованих норм права і для суду – під час їх тлумачення та застосування з урахуванням конкретних обставин справи;

- положення щодо ролі конституції як базового акта, у якому має бути відображено збалансовану модель взаємовідносин особи, суспільства і держави, засновану на взаємній відповідальності сторін, а також теоретичні засади значення конституційної та міжнародної судової юрисдикції як джерела стандартів належного співвідношення прав людини, обов'язків держави та публічного інтересу, що забезпечують узгоджений розвиток національної правової системи й ефективний захист основоположних прав;

- підходи до оцінки діяльності судів, органів державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронних органів та омбудсмана як інституційних гарантів відновлення порушеного балансу між правами та обов'язками, що передбачають визначення критеріїв ефективності їх роботи за показниками доступності захисту, своєчасності реагування, законності рішень, відкритості процедур і реального поновлення порушених прав людини;

дістало подальший розвиток:

- положення про правову визначеність і теоретичні засади заборони зловживання правом через розкриття їх значення як взаємопов'язаних гарантій стабільного правового регулювання: правова визначеність забезпечує передбачуваність поведінки учасників правовідносин, однакове застосування норм права та належну реалізацію юридичних прав і обов'язків, тоді як заборона зловживання правом, маючи подвійну природу загального принципу права і конкретної юридичної межі здійснення прав, виступає дієвим засобом запобігання свавільному використанню правомочностей, відновлення порушеної рівноваги та захисту прав інших осіб;

- підходи до визначення меж здійснення прав шляхом поєднання законодавчих обмежень із загальноправовими засадами добросовісності, справедливості, розумності та неприпустимості завдання шкоди іншим особам, що дає можливість забезпечити збалансоване користування правами, попередити їх формальне чи недобросовісне використання, узгодити приватні інтереси з потребами суспільства та гарантувати належний рівень захисту прав інших учасників правовідносин;

- практичні рекомендації щодо подолання юридичних колізій шляхом систематизації законодавства, офіційного тлумачення норм, посилення ролі судової практики та застосування загальних принципів права, що сприятиме усуненню нормативних суперечностей, підвищенню правової визначеності, забезпеченню єдності правозастосування та більш ефективному захисту прав і законних інтересів учасників правовідносин;

- практичні рекомендації щодо вдосконалення законодавства і юридичної практики шляхом запровадження вимог добросовісного здійснення прав, сумлінного виконання обов'язків, посилення відповідальності органів влади та розширення доступних механізмів судового захисту, зокрема через цифровізацію судових процедур, спрощення доступу до безоплатної правової допомоги, удосконалення механізмів конституційної скарги та підвищення стандартів прозорості діяльності державних органів, що сприятиме підвищенню довіри до правосуддя, зміцненню законності, своєчасному відновленню порушених прав і забезпеченню реальної рівноваги між інтересами особи, суспільства та держави.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані та обґрунтовані в роботі положення, висновки та пропозиції можуть бути використані як методологічна основа для проведення подальших наукових досліджень у сфері теорії держави і права, проблем правового регулювання, співвідношення прав та обов'язків, а також розвитку концепції принципів права. Результати дослідження можуть бути використані у правотворчій діяльності під час удосконалення чинного законодавства України, зокрема щодо нормативного закріплення механізмів забезпечення балансу прав і обов'язків, реалізації принципів пропорційності, правової визначеності, справедливості та запобігання зловживанню правом. Матеріали дисертації використовуються в навчальному процесі Закладу вищої освіти “Університет Короля Данила” при викладанні курсів “Теорія держави і права”, “Актуальні проблеми теорії держави і права”, “Філософія права” (акт впровадження від 02.09.2025); науково-дослідній та експертно-аналітичній роботі Науково-дослідного інституту імені академіка УАН І.М. Луцького при виконанні наукових програм розвитку Університету Короля Данила, Прикарпатського регіону та України відповідно до плану проведення наукових досліджень, при підготовці науково-практичних експертних висновків, зауважень і пропозицій до законопроектів в зазначеній сфері (довідка про впровадження від 07.10.2025).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри права Закладу вищої освіти “Університет Короля Данила”, де було виконано дисертацію, та оприлюднено на трьох наукових конференціях, а саме: Міжнародній науково-практичній конференції “Перспективні напрями розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі” (м. Київ, 18-19 лютого 2025 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід” (м. Київ, 18-19 вересня 2024 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “Реформування українського законодавства: проблемні питання та шляхи їх вирішення” (м. Київ, 07-08 лютого 2024 р.).

Публікації. Основні результати дисертації висвітлено у 8 наукових публікаціях, що розкривають основний зміст дисертації, з яких: 4 статті у наукових фахових виданнях України, 1 стаття у науковому періодичному виданні держави ЄС (Республіка Польща), а також 3 тези доповідей на наукових конференціях.

Структура дисертації обумовлена специфікою досліджуваної проблематики, а також метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів,

що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (165 найменувань на 16 сторінках) і додатків. Повний обсяг дисертації становить 195 сторінок, з них основний текст розміщений на 165 сторінках, додатки на 3 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми, характеризується ступінь її наукової розробленості, визначаються об'єкт, предмет, мета та завдання дослідження. Окреслено методологічну основу роботи, висвітлено наукову новизну отриманих результатів, їх теоретичне і практичне значення, а також наведено відомості про апробацію результатів дослідження та публікації.

Розділ 1 “Теоретико-методологічні засади дослідження єдності прав і обов’язків”. Присвячено комплексному аналізу науково-теоретичних основ досліджуваної проблематики. У межах розділу розкрито правову природу прав та обов’язків як базових структурних елементів правовідносин, досліджено їх зміст, співвідношення та взаємозалежність у механізмі правового регулювання. Окрему увагу приділено справедливості як фундаментальному загально-правовому принципу, що виступає критерієм збалансованості прав і обов’язків, забезпечує рівновагу приватних і публічних інтересів та сприяє ефективному застосуванню права. Також у розділі обґрунтовано сутність принципу єдності прав і обов’язків, визначено його місце в системі принципів права, взаємозв’язок із верховенством права, пропорційністю, добросовісністю та юридичною відповідальністю. У підсумку доведено, що єдність прав і обов’язків є необхідною умовою стабільності правопорядку, ефективності правового регулювання та гармонійного розвитку особи, суспільства і держави.

У *підрозділі 1.1 “Права та обов’язки як структурні елементи правовідносин (категоріальний аналіз, структура, зміст, співвідношення)”* здійснено системний аналіз теоретико-правової природи прав та обов’язків як взаємопов’язаних складових правовідносин. Розкрито їх поняття, основні ознаки, внутрішню структуру та змістове наповнення.

Особливу увагу автором приділено дослідженню співвідношення зазначених категорій, у межах якого обґрунтовано їх кореспондуючий характер та органічну взаємозалежність у механізмі правового регулювання. Доведено, що права і обов’язки не можуть розглядатися відокремлено, оскільки виникнення права однієї особи, як правило, передбачає наявність відповідного обов’язку іншого суб’єкта. Саме через таку взаємну зумовленість забезпечується реальність та дієвість правових приписів. Встановлено, що права визначають межі можливої, дозволеної та гарантованої державою поведінки уповноваженої особи, надаючи їй можливість діяти на власний розсуд у встановлених законом межах, вимагати певної поведінки від інших осіб або звертатися за захистом порушеного права. Водночас юридичний обов’язок встановлює міру належної поведінки зобов’язаного суб’єкта, виражаючись у необхідності вчинити певні дії, утриматися від заборонених дій або не перешкоджати реалізації прав іншої особи. Автором наголошено, що лише за умови збалансованого поєднання права та обов’язку досягається стабільність правовідносин, справедливий розподіл юридичних можливостей і відповідальності, а також ефективне функціонування всієї системи правового регулювання.

Проаналізовано наукові підходи до розуміння структури права як сукупності правомочностей, а обов’язку як системи юридичних вимог, заборон і необхідних дій.

Встановлено, що лише у взаємодії цих елементів правовідносини набувають реального змісту та здатності до практичної реалізації.

Окремо обґрунтовано, що права та обов'язки мають не лише нормативний, а й ціннісний вимір, оскільки відображають баланс свободи та відповідальності у суспільстві. Саме через їх співвідношення право забезпечує поєднання інтересів особи, суспільства і держави, перетворюючи формальні приписи на реальний механізм упорядкування суспільних відносин.

Підрозділ 1.2 “Справедливість як загально-правовий принцип та її значення для правового регулювання”. У цьому підрозділі автором проаналізовано фундаментальний принцип справедливості як одну з базових цінностей права та необхідну умову ефективного правового регулювання. Розкрито зміст справедливості як критерію рівноваги між правами, обов'язками, свободою та відповідальністю учасників правовідносин.

Досліджено значення справедливості у правотворчій і правозастосовній діяльності, зокрема при встановленні меж здійснення прав, визначенні змісту обов'язків, розподілі юридичної відповідальності та вирішенні конфліктів інтересів між учасниками правовідносин. Показано, що справедливість виступає орієнтиром для законодавця під час формування збалансованих правових норм, а для суду та інших правозастосовних органів є критерієм належного тлумачення і застосування законодавства з урахуванням конкретних обставин справи.

Автором обґрунтовано, що саме принцип справедливості забезпечує баланс приватних і публічних інтересів, унеможлиблює свавільне обмеження прав особи, запобігає суто формальному застосуванню норм права та сприяє досягненню реальної, а не декларативної рівності учасників правовідносин. Завдяки цьому справедливість виступає важливою передумовою утвердження верховенства права, зміцнення довіри до держави та стабільності правопорядку.

У підрозділі 1.3 “Єдність прав і обов'язків у системі принципів права” комплексно досліджується природа принципу єдності прав і обов'язків як однієї з фундаментальних засад сучасного правового регулювання. Обґрунтовується, що права та обов'язки становлять не ізольовані правові явища, а взаємозалежні парні категорії, які існують лише у нерозривному зв'язку. Надання особі певного права неминуче передбачає існування відповідного обов'язку іншого суб'єкта, тоді як належне виконання юридичних обов'язків виступає необхідною умовою реального та ефективного здійснення прав.

Автором розкривається внутрішня структура зазначеного принципу через аналіз його основних складових елементів, їх співвідношення, рівнозначності та функціонального призначення у межах правовідносин. Доводиться, що права визначають сферу можливої поведінки особи, тоді як обов'язки окреслюють межі належної поведінки, забезпечуючи узгодження індивідуальної свободи з інтересами інших учасників суспільних відносин. Саме тому єдність прав і обов'язків постає не формальною конструкцією, а дієвим механізмом підтримання правового порядку та соціальної рівноваги.

Особлива увага приділяється тому, що зазначений принцип має універсальний характер і пронизує всі галузі права. Він проявляється у конституційних гарантіях прав людини, у цивільно-правових відносинах через баланс автономії волі та обов'язку не завдавати шкоди іншим, у трудовому праві через поєднання прав працівника та роботодавця, у публічно-правовій сфері через взаємну відповідальність держави та особи. У цьому аспекті принцип єдності прав і обов'язків виступає критерієм зрілості правової системи та демократичності держави. Показано, що саме єдність прав і

обов'язків забезпечує стабільність правопорядку, справедливий баланс приватних і публічних інтересів, попередження зловживання правом та належне функціонування механізму правового регулювання. За відсутності такого балансу права можуть перетворюватися на свавілля, а обов'язки – на надмірний примус, що суперечить природі правової держави.

Окрема увага автором зосереджується на місці досліджуваного принципу в системі загальних принципів права та його взаємозв'язку зі справедливістю, рівністю, верховенством права, пропорційністю, добросовісністю та юридичною відповідальністю. Наголошується, що ці принципи не існують відокремлено, а взаємодоповнюють один одного, формуючи цілісну модель належного правового регулювання.

Також аналізуються основні моделі прояву єдності прав і обов'язків у законодавстві та юридичній практиці: класична модель кореспондування праву одного суб'єкта обов'язком іншого; модель поєднання правомочностей і обов'язків у статусі посадових осіб, а також модель реалізації прав у межах встановлених законом обмежень.

Розділ 2 “Механізм забезпечення єдності у правовому регулюванні” складається з трьох підрозділів, у яких здійснюється комплексний аналіз практичних і теоретичних засобів забезпечення збалансованого співвідношення прав та обов'язків у процесі правового регулювання. У межах розділу досліджено функціонування принципу єдності прав і обов'язків у різних галузях права, з'ясовано причини виникнення колізій і конфліктів у процесі здійснення прав, а також розкрито значення пропорційності, правової визначеності та заборони зловживання правом як ключових інструментів підтримання правової рівноваги.

У підрозділ 2.1 “Єдність прав і обов'язків у механізмі правового регулювання” досліджено зміст, місце та практичне значення принципу єдності прав і обов'язків у системі впорядкування суспільних відносин. Автором обґрунтовано, що результативність правового регулювання залежить від належного узгодження наданих особі юридичних можливостей із покладеними на інших учасників правовідносин обов'язками. Саме така збалансованість створює умови для реального здійснення прав, належного виконання приписів закону та підтримання правової стабільності.

Доведено, що досліджуваний принцип діє на всіх стадіях правового регулювання. У правотворчій діяльності він вимагає формування внутрішньо узгодженої системи прав та обов'язків, яка відповідає засадам справедливості, рівності та пропорційності. Під час виникнення правовідносин кожному праву відповідає певний обов'язок іншої сторони. У процесі реалізації правомочностей їх фактичне здійснення зумовлюється сумлінною поведінкою зобов'язаних осіб. У разі порушення встановленого балансу держава застосовує засоби захисту для відновлення юридичної рівноваги.

Особливу увагу приділено галузевому виміру проблематики, оскільки саме через аналіз окремих видів правовідносин можливо виявити реальні форми дії цього принципу. З'ясовано, що залежно від предмета правового регулювання, складу суб'єктів і характеру взаємодії сторін єдність прав та обов'язків набуває різного змістовного наповнення. Це дозволило простежити, як загальноправова ідея реалізується у конкретних юридичних конструкціях. Встановлено, що у публічно-правовій сфері зазначений принцип проявляється через взаємну відповідальність особи та держави. Обов'язку громадянина дотримуватися Конституції і законів кореспондує обов'язок держави визнавати, забезпечувати та охороняти права людини. Такий взаємозв'язок є основою легітимності влади, суспільної довіри та сталості конституційного порядку. У податковому й адміністративному праві дослідником виявлено певну диспропорцію, за якої владний суб'єкт переважно наділений

управлінськими повноваженнями, а приватна особа несе основний тягар обов'язків. У трудовому праві принцип спрямований на компенсацію фактичної нерівності сторін через гарантії працівникові та відповідальність роботодавця. У цивільному та сімейному праві він реалізується найбільш послідовно через юридичну рівність учасників, свободу волевиявлення, взаємність правомочностей і належної поведінки.

Окремо автором розглянуто екологічне та міжнародне право. У сфері охорони довкілля право людини на безпечне природне середовище невіддільне від обов'язку кожного берегти природу та утримуватися від шкідливих дій. У міжнародному правопорядку рівність держав передбачає взаємність прав та зобов'язань як передумову мирного співіснування і стабільного співробітництва.

Обґрунтовано, що порушення співмірності між правами й обов'язками дестабілізує правове регулювання: абсолютизація прав породжує зловживання свободою, тоді як переважання обов'язків спричиняє надмірний примус і звуження автономії особи. У зв'язку з цим принцип єдності прав і обов'язків виступає критерієм справедливого та демократичного правового порядку.

Підрозділ 2.2 “Колізії, конфлікти та межі здійснення прав” присвячено комплексному дослідженню суперечностей, що виникають у процесі реалізації прав, визначенню юридичних меж їх здійснення, а також аналізу механізмів подолання колізій у сучасній правовій системі. Обґрунтовано, що свобода уповноваженої особи не є абсолютною, оскільки її реалізація відбувається у взаємодії з правами, законними інтересами та обов'язками інших учасників правовідносин. Саме тому суперечності між правовими нормами, інтересами суб'єктів і способами реалізації прав безпосередньо впливають на ефективність правового регулювання, рівень правової визначеності та стабільність правопорядку.

Автором встановлено, що причини виникнення юридичних колізій мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. До об'єктивних віднесено динамічний розвиток суспільних відносин, зміни соціально-економічних умов, часову й територіальну різнорідність нормативного регулювання, а також потребу диференційованого підходу до врегулювання різних життєвих ситуацій. Саме суспільна динаміка нерідко зумовлює невідповідність між новими потребами та чинними правовими приписами, що породжує прогалини, конкуренцію норм або їх взаємну суперечливість. Суб'єктивні чинники пов'язуються з недоліками правотворчої діяльності, зокрема недостатнім рівнем юридичної техніки, нечітким розмежуванням компетенції органів влади, несистемністю законодавства, помилками нормотворця та недостатнім прогнозуванням наслідків правового регулювання. Доведено, що саме якість правотворчого процесу значною мірою визначає внутрішню узгодженість правової системи та можливість належного застосування її норм на практиці.

Окрему увагу дослідником приділено конфліктам, що виникають у разі зіткнення прав різних осіб або конкуренції приватних і публічних інтересів. Показано, що реалізація одного права не повинна призводити до необґрунтованого обмеження прав іншого суб'єкта чи завдання шкоди суспільним інтересам. У зв'язку з цим межі здійснення прав розглядаються як необхідний юридичний інструмент забезпечення справедливого балансу між свободою особи, інтересами інших осіб та вимогами правопорядку.

Обґрунтовано, що встановлення меж здійснення прав покликане запобігати зловживанню правом, свавільному використанню юридичних можливостей та порушенню правової рівноваги. Такі межі впливають як із прямих приписів законодавства, так і з загальних принципів права, зокрема добросовісності, розумності,

справедливості, пропорційності та неприпустимості завдання шкоди іншій особі. Саме ці засади дозволяють уникнути конфліктів між рівнозначними правами різних суб'єктів і забезпечують гармонізацію приватних та публічних інтересів.

Проаналізовано основні способи подолання юридичних колізій, серед яких виокремлено вдосконалення законодавства, систематизацію нормативних актів, офіційне тлумачення норм права, судове вирішення спорів та застосування загальних принципів права. Доведено, що механізм вирішення юридичних колізій є складовою механізму правового регулювання та охоплює компетентних суб'єктів, відповідні процедури, колізійні правила й акти правозастосування. Встановлено, що у правотворчості колізії усуваються шляхом скасування застарілих норм, внесення змін до законодавства та прийняття нових актів, а у правозастосуванні долаються через вибір належної норми за правилами юридичної сили, спеціальності чи хронологічного пріоритету. Особливу роль у цьому процесі відіграє судова влада, яка забезпечує захист прав особи та відновлення узгодженості правової системи.

Підрозділ 2.3 “Пропорційність, правова визначеність і заборона зловживання правом як інструменти забезпечення єдності”. У підрозділі комплексно досліджено значення загальноправових принципів як дієвих засобів підтримання балансу між правами та обов'язками у механізмі правового регулювання. Обґрунтовано, що саме через застосування принципів пропорційності, правової визначеності та недопустимості зловживання правом досягається узгодження свободи особи з правами інших учасників правовідносин, інтересами суспільства та вимогами правопорядку. Зазначені принципи розглядаються не ізольовано, а як взаємопов'язані елементи єдиної системи гарантій належного здійснення прав і виконання обов'язків.

Принцип пропорційності вимагає співмірності між обсягом наданих прав, характером встановлених обмежень та змістом покладених обов'язків. Будь-яке втручання у сферу прав особи повинно бути необхідним, виправданим легітимною метою та таким, що не виходить за межі об'єктивної потреби. Застосування цього принципу унеможлиблює як надмірне обмеження прав людини з боку держави, так і необґрунтоване використання прав на шкоду іншим особам. Саме пропорційність дозволяє забезпечити справедливу рівновагу між приватними та публічними інтересами.

Правова визначеність розглядається як необхідна умова стабільності правового регулювання, передбачуваності поведінки суб'єктів та однакового застосування норм права. Доведено, що чіткість законодавчих приписів, несуперечливість нормативного масиву, доступність правових норм і послідовність судової практики створюють належні гарантії реалізації прав та виконання обов'язків. За відсутності правової визначеності особа позбавляється можливості належним чином планувати свою поведінку, оцінювати юридичні наслідки власних дій і користуватися наданими їй правами у безпечний та передбачуваний спосіб.

Особливу увагу приділено принципу заборони зловживання правом як одній із ключових меж здійснення прав. Обґрунтовано, що жодне право не може використовуватися всупереч його соціальному призначенню, із наміром завдати шкоди іншій особі, обійти вимоги закону, створити штучні перешкоди для реалізації прав інших осіб чи отримати несправедливу перевагу. Підкреслено, що зловживання правом є особливо небезпечним явищем, оскільки зовні здійснюється у формі правомірної поведінки, однак за своєю суттю суперечить принципам добросовісності, розумності та справедливості.

Автором доведено, що заборона зловживання правом виконує подвійну функцію. З одного боку, вона виступає загальним принципом права, який визначає

спрямованість поведінки учасників правовідносин. З іншого боку, вона є конкретною юридичною межею здійснення права, порушення якої тягне застосування відповідних правових наслідків: відмову в судовому захисті, припинення неправомірної поведінки, відшкодування шкоди чи інші засоби юридичного реагування. У цьому аспекті заборона зловживання правом виступає важливим інструментом недопущення свавілля та відновлення порушеної юридичної рівноваги.

Також дослідником показано, що найбільш виразно зазначений принцип проявляється у сфері приватноправових відносин, де учасники наділені широкою автономією волі. Саме тому свобода договору, право власності, корпоративні чи процесуальні права не можуть реалізовуватися довільно, без урахування прав та законних інтересів інших осіб. Водночас значення заборони зловживання правом не обмежується приватною сферою, оскільки вона дедалі активніше застосовується у публічно-правових відносинах як засіб протидії недобросовісному використанню владних повноважень.

Розділ 3 “Реалізація та гарантії забезпечення єдності прав і обов’язків” поділений на три підрозділи, які присвячені аналізу практичних механізмів втілення принципу єдності прав і обов’язків у сучасній правовій державі. У розділі досліджено законодавчі, інституційні та судові гарантії збалансованого співвідношення прав і обов’язків, а також сучасні тенденції розвитку цієї концепції. Особливу увагу приділено ролі законодавства, судової практики та діяльності державних інституцій у забезпеченні прав людини й контролі за виконанням обов’язків.

Підрозділ 3.1 “Законодавчі та інституційні гарантії єдності” присвячено дослідженню системи правових та організаційних засобів, за допомогою яких забезпечується реальне функціонування принципу єдності прав і обов’язків у сучасній державі. Обґрунтовано, що закріплення прав без належного визначення кореспондуючих обов’язків та механізмів їх виконання породжує дисбаланс у правовому регулюванні, знижує ефективність законодавства та ускладнює практичну реалізацію прав людини.

Автором доведено, що першочергове значення мають законодавчі гарантії, які повинні забезпечувати логічне, послідовне й узгоджене закріплення прав та обов’язків у нормативно-правових актах. Наголошено, що надання особі певного права має супроводжуватися встановленням відповідних обов’язків інших суб’єктів, а також визначенням процедур і засобів захисту у разі їх порушення. Особливу роль у цьому процесі відіграє конституція як акт найвищої юридичної сили, у якій має бути закладено збалансовану модель взаємовідносин особи, суспільства і держави.

Значну увагу приділено системі гарантій виконання обов’язків. Встановлено, що така система охоплює кілька взаємопов’язаних блоків: інформаційний, який передбачає належне інформування особи про зміст її обов’язків, строки та способи виконання; мотиваційний, спрямований на формування належної правової поведінки через поєднання заохочень і юридичної відповідальності; організаційний, що включає процедури, інституції та механізми практичного забезпечення виконання обов’язків.

Окремо досліджено інституційні гарантії єдності прав і обов’язків. Показано, що важливу роль у цьому відіграють суди, органи державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронні органи, омбудсман та інші установи, покликані забезпечувати реалізацію прав особи, контроль за виконанням обов’язків і відновлення порушеної юридичної рівноваги. Саме через діяльність цих інституцій принцип єдності прав і обов’язків набуває практичного змісту.

Також у підрозділі проаналізовано зарубіжний досвід конституційного закріплення єдності прав і обов'язків. Встановлено, що в конституціях багатьох європейських держав права людини поєднуються з чітким визначенням обов'язків держави, її органів та посадових осіб, що сприяє врівноваженню становища особи у відносинах із владою та формує конструктивний правовий діалог між ними. Зокрема, у конституційних актах Німеччини, Італії, Франції та Іспанії поряд із гарантіями основоположних прав закріплюються обов'язки держави щодо забезпечення людської гідності, соціального захисту, законності, належного управління та охорони суспільного блага. Одночасно громадяни зобов'язані дотримуватися законів, сплачувати податки, захищати державу, поважати права інших осіб і брати участь у суспільному житті. Такий підхід свідчить, що права людини в демократичній державі розглядаються не ізольовано, а у взаємозв'язку з відповідальністю особи та публічної влади.

Підрозділ 3.2 “Судова практика як форма конкретизації єдності прав і обов'язків” присвячено дослідженню ролі судової влади у практичному наповненні принципу єдності прав і обов'язків реальним змістом. Обґрунтовано, що саме судова практика перетворює загальні законодавчі приписи на дієві стандарти поведінки, визначаючи межі здійснення прав, обсяг обов'язків та способи відновлення порушеної рівноваги між учасниками правовідносин.

Показано, що під час вирішення конкретних справ суди забезпечують баланс між приватними й публічними інтересами, запобігають зловживанню правом, тлумачать оціночні поняття добросовісності, розумності та пропорційності. Саме тому судова практика виступає своєрідним “живим механізмом права”, через який принцип єдності прав і обов'язків набуває практичного значення.

Особливу увагу приділено ролі конституційної та міжнародної судової юрисдикції, рішення яких формують орієнтири для національного правозастосування та зміцнюють стандарти захисту прав людини у поєднанні з відповідальністю за їх належне здійснення. Зокрема, практика конституційних судів сприяє усуненню нормативних дисбалансів між правами та обов'язками, а рішення міжнародних судових інституцій утверджують підхід, за яким реалізація прав людини невіддільна від поваги до прав інших осіб і суспільних інтересів. Водночас суди загальної юрисдикції через розгляд щоденних спорів конкретизують зміст договірних, сімейних, трудових, адміністративних та інших обов'язків, забезпечуючи однакове й справедливе застосування закону.

У підрозділі 3.3 *“Тенденції розвитку концепції єдності в сучасній правовій державі”* автором проаналізовано сучасні напрями трансформації принципу єдності прав і обов'язків в умовах оновлення правових систем, демократизації суспільних відносин та зростання ролі державних гарантій. Визначено основну проблему сучасного правового розвитку: нормативне закріплення прав нерідко здійснюється у відриві від належного встановлення відповідних обов'язків, що породжує дисбаланс між свободою особи та відповідальністю учасників правовідносин.

Обґрунтовано, що подолання такого дисбалансу потребує створення ефективної системи гарантій виконання обов'язків як необхідної передумови реального здійснення прав. Так, як і було зазначено у попередньому підрозділі, така система має комплексний характер і охоплює кілька взаємопов'язаних елементів: інформаційний, спрямований на належне інформування особи про зміст обов'язку, строки та наслідки його невиконання; мотиваційний, який поєднує заходи заохочення та юридичної відповідальності; організаційний, що забезпечує процедурні умови належного виконання встановлених вимог. Доповнено, що важливу роль відіграє також

контрольний елемент, який передбачає нагляд за виконанням обов'язків і своєчасне реагування на їх порушення, а також правозахисний компонент, спрямований на відновлення порушених прав і забезпечення їх ефективного захисту. Сукупність зазначених складових формує цілісний механізм, що гарантує реальність прав та обов'язків і сприяє стабільності правовідносин.

Особливу увагу приділено необхідності послідовного закріплення у законодавстві вимог добросовісного, розумного здійснення прав і сумлінного виконання обов'язків. Саме така модель правового регулювання дозволяє поєднати автономію особи з повагою до прав інших осіб та публічних інтересів. Наголошено, що принцип єдності прав і обов'язків повинен знаходити чітке відображення насамперед у конституційному законодавстві як базисі всієї правової системи.

Автором показано, що сучасна правова держава потребує пошуку “золотої середини” між соціальними зобов'язаннями держави перед людиною та особистою відповідальністю громадянина за власне благополуччя, добробут сім'ї та участь у суспільному житті. Особливої актуальності це набуває в сучасних умовах безпекових викликів і воєнного стану, коли реалізація прав нерозривно пов'язується з виконанням конституційних обов'язків щодо захисту держави, дотримання законності та суспільної солідарності.

ВИСНОВКИ

1. У ході дослідження уточнено розуміння прав та обов'язків як ключових структурних елементів правовідносин, через взаємодію яких забезпечується їх реальний зміст і практичне функціонування. Право характеризується як гарантована державою міра можливої поведінки особи, що надає їй можливість діяти у власних інтересах у межах закону, вимагати відповідної поведінки від інших учасників правовідносин та звертатися за захистом у разі порушення належних їй правомочностей. Обов'язок, своєю чергою, виражає міру належної поведінки зобов'язаного суб'єкта і полягає у необхідності вчинення визначених дій, утримання від забороненої поведінки або недопущення перешкод у здійсненні прав іншої особи.

Зміст прав розкривається через сукупність правомочностей, а обов'язку – через систему вимог, заборон і приписів, спрямованих на забезпечення належної поведінки. Їх співвідношення має кореспондуючий характер, оскільки право однієї особи зазвичай передбачає існування відповідного обов'язку іншої сторони. Саме тому права та обов'язки не можуть розглядатися ізольовано, адже лише у взаємозв'язку вони формують зміст правовідносин, забезпечують рівновагу між свободою і відповідальністю, а також створюють необхідні умови для стабільності правопорядку й ефективності правового регулювання.

2. В рамках теоретико-правового дослідження справедливість розкрито як один із фундаментальних загально-правових принципів, що визначає гуманістичну спрямованість права та забезпечує належне співвідношення прав, обов'язків, свободи й відповідальності учасників правовідносин. На думку автора, значення справедливості полягає у тому, що вона виступає критерієм збалансованості правового регулювання, не допускає необґрунтованих переваг чи надмірних обмежень, а також сприяє гармонійному поєднанню інтересів особи, суспільства і держави. У правотворчій діяльності справедливість слугує орієнтиром для формування змістовно узгоджених і соціально виправданих норм, а у правозастосуванні забезпечує індивідуалізований підхід до вирішення конкретних справ з урахуванням фактичних

обставин. Саме через дію цього принципу досягається єдність прав і обов'язків, підтримується реальна рівність сторін, запобігається свавілля та зміцнюється довіра до права як засобу забезпечення правопорядку.

3. У ході дослідження визначено, що принцип єдності прав і обов'язків займає одне з провідних місць у системі принципів права, оскільки саме він забезпечує гармонійне поєднання особистої свободи з вимогами правопорядку, суспільною необхідністю та законними інтересами інших учасників правовідносин. Завдяки цьому принципу право постає не лише як сфера дозволеного, а як упорядкована система взаємної відповідальності, у межах якої свобода однієї особи не може реалізовуватися всупереч правам та гідності іншої. Саме він формує внутрішню рівновагу правового регулювання, перетворюючи юридичні норми на дієвий механізм узгодження інтересів у суспільстві. Зміст цього принципу розкривається через нерозривний зв'язок правомочностей і обов'язків, що існують як взаємодоповнюючі елементи єдиного правового явища. Надання особі певних юридичних можливостей неминуче супроводжується покладенням відповідних вимог на інших суб'єктів, а сумлінне виконання таких вимог створює реальні умови для повноцінного здійснення прав. Інакше кажучи, кожне право набуває практичного значення лише тоді, коли існує механізм його забезпечення через обов'язок.

Особливе значення цього принципу полягає також у тому, що він запобігає крайнощам у правовому регулюванні. За відсутності належного балансу права можуть перетворюватися на засіб свавільного задоволення приватних інтересів, тоді як переважання обов'язків створює небезпеку надмірного примусу та звуження автономії особи. Саме тому принцип єдності прав і обов'язків виступає необхідною передумовою справедливого правопорядку, стабільності суспільних відносин та ефективного функціонування демократичної держави.

4. Особливості функціонування принципу єдності прав і обов'язків простежуються на всіх стадіях правового регулювання. У процесі правотворчості він вимагає формування логічно узгодженої системи норм, у якій надані права супроводжуються належними гарантіями та відповідними обов'язками. На етапі виникнення правовідносин цей принцип виявляється у взаємній відповідності: кожному праву одного суб'єкта відповідає обов'язок іншого. Під час реалізації прав і виконання обов'язків він забезпечує впорядкованість поведінки суб'єктів, передбачуваність юридичних наслідків та стабільність суспільних відносин. У разі порушення встановленої рівноваги саме цей принцип стає підставою для застосування засобів захисту, юридичної відповідальності та відновлення порушених прав.

Важливою особливістю є також універсальний характер дії принципу єдності прав і обов'язків, адже він проявляється в усіх галузях права. У приватноправовій сфері це виражається через свободу особи, обмежену необхідністю поважати права інших; у трудових відносинах – через взаємність прав працівника та роботодавця; у публічно-правових відносинах – через поєднання владних повноважень із обов'язком діяти в межах закону та в інтересах людини. Завдяки цьому принцип єдності прав і обов'язків виступає не лише теоретичною засадою, а практичним механізмом підтримання правопорядку, зміцнення довіри до права та забезпечення гармонійного розвитку суспільства.

5. Колізії та конфлікти у сфері здійснення прав є природним наслідком розвитку сучасного суспільства, у якому постійно перетинаються інтереси особи, держави та громади. Жодне право не має абсолютного характеру, оскільки його реалізація не може відбутися всупереч правам інших осіб чи вимогам правопорядку. Так, свобода

слова не поширюється на наклеп або приниження честі й гідності людини, а право власності не дозволяє використовувати майно таким чином, щоб завдавати шкоди іншим особам чи довкіллю. Подібні суперечності виникають як унаслідок суспільних змін та ускладнення соціальних відносин, так і через недоліки законодавства – прогалини, нечіткість норм або їх суперечливість. Саме тому якість правового регулювання має вирішальне значення для стабільності держави, ефективного захисту прав людини та передбачуваності поведінки учасників правовідносин. У зв'язку з цим доцільним є запровадження системного попереднього аналізу законопроектів на предмет можливих колізій із чинним законодавством, а також ширше використання медіації та інших позасудових способів врегулювання спорів, що сприятиме оперативному досягненню балансу прав і обов'язків та зменшенню навантаження на судову систему.

6. Обґрунтовано, що пропорційність, правова визначеність і заборона зловживання правом є не просто окремими юридичними засадами, а своєрідними “запобіжниками” правової системи, які підтримують рівновагу між правами людини та її обов'язками. Саме вони не допускають перетворення свободи на свавілля, а державної влади – на надмірний примус.

Принцип пропорційності забезпечує розумну межу втручання у права особи, правова визначеність створює атмосферу стабільності й передбачуваності, а заборона зловживання правом встановлює межі добросовісної поведінки. У взаємодії ці принципи формують надійний механізм справедливого правового регулювання, за якого кожне право супроводжується відповідальністю, а кожний обов'язок має зрозуміле та законне підґрунтя. Тому, їх комплексне застосування зміцнює довіру до права, зменшує кількість конфліктів у суспільстві та сприяє утвердженню правової держави, у якій свобода людини поєднується з повагою до прав інших і суспільного блага.

7. У результаті дослідження доведено, що законодавчі та інституційні гарантії є необхідною умовою реального втілення принципу єдності прав і обов'язків, адже самі по собі проголошені права без чітко визначених обов'язків і механізмів їх забезпечення залишаються декларативними. Ефективне правове регулювання можливе лише тоді, коли нормативні акти послідовно поєднують юридичні можливості особи з відповідальністю інших учасників правовідносин, а конституція закріплює збалансовану модель взаємовідносин людини, суспільства і держави.

Практичного змісту цей принцип набуває через діяльність судів, органів державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронних органів та омбудсмена, які забезпечують захист прав людини, контроль за виконанням обов'язків і відновлення порушеної рівноваги. Досвід європейських держав переконливо свідчить, що стабільний правопорядок ґрунтується на взаємній відповідальності влади й громадянина: держава гарантує гідність, безпеку та законність, а особа поважає закон, права інших і бере участь у суспільному житті.

На думку автора, подальший розвиток таких гарантій пов'язується з удосконаленням законодавства, підвищенням відкритості та відповідальності публічної влади, а також створенням доступних і дієвих механізмів захисту прав та належного виконання обов'язків. Доцільним також є запровадження обов'язкової правової експертизи законопроектів на предмет збалансованості прав і обов'язків, розширення цифрових сервісів захисту прав громадян та посилення парламентського й громадського контролю за діяльністю органів влади.

8. Обґрунтовано, що судова практика є одним із найважливіших засобів конкретизації змісту прав і обов'язків, оскільки саме через рішення судів загальні

норми права перетворюються на реальні правила поведінки. Розглядаючи конкретні спори, суди визначають межі здійснення прав, уточнюють обсяг обов'язків сторін та відновлюють порушений баланс між приватними і публічними інтересами.

Особливе значення має діяльність конституційних і міжнародних судових інституцій, які формують сучасні стандарти захисту прав людини та спрямовують національну практику до дотримання принципів справедливості, пропорційності й добросовісності. Водночас суди загальної юрисдикції щоденно забезпечують однакове застосування закону у цивільних, трудових, сімейних чи адміністративних спорах. Саме тому судова практика виступає “живим інструментом” права, який забезпечує реальну рівновагу між правами та обов'язками у суспільстві.

9. Виявлено, що сучасний розвиток концепції єдності прав і обов'язків пов'язаний із переходом від формального проголошення прав людини до створення реальних механізмів їх забезпечення через належне виконання обов'язків. Однією з провідних тенденцій є посилення взаємної відповідальності держави та особи: держава зобов'язана гарантувати права, безпеку й належне управління, а громадянин – дотримуватися закону, поважати права інших та брати участь у суспільному житті.

Важливого значення набуває закріплення у законодавстві стандартів добросовісності, розумності та сумлінної поведінки, що дозволяє поєднати свободу людини з публічними інтересами. Окремою тенденцією є розвиток комплексних гарантій виконання обов'язків: інформаційних, мотиваційних та організаційних.

Сучасна правова держава дедалі більше орієнтується на пошук балансу між соціальними зобов'язаннями влади та особистою відповідальністю людини за власний добробут і суспільну солідарність. Особливо актуально це проявляється в умовах безпекових викликів, коли реалізація прав тісно поєднується з виконанням конституційних обов'язків щодо захисту держави та підтримання правопорядку.

10. З метою вдосконалення законодавства і юридичної практики у сфері забезпечення єдності прав та обов'язків доцільно запровадити обов'язкову правову експертизу законопроектів щодо збалансованості прав і обов'язків, усунути суперечності та прогалини у нормативних актах, а також посилити роль принципів пропорційності, добросовісності й правової визначеності у правозастосуванні. Важливим напрямом є забезпечення єдності судової практики, розширення доступу громадян до ефективного судового захисту та цифрових сервісів захисту прав. Поряд із цим необхідно підвищувати рівень правової культури населення, формуючи розуміння того, що кожне право нерозривно пов'язане з відповідальністю та повагою до прав інших осіб.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Жураківський Ю.В. Елементи структури правового обов'язку: аналіз юридичної природи. Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 18–19 лютого 2025 р. Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2025. С. 72-74.

2. Жураківський Ю.В. Еволюція концепції суб'єктивного права: від античності до становлення модерного правового суб'єкта. Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 18–19 вересня 2024 р. Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 101-104.

3. Жураківський Ю.В. Роль європейського суду з прав людини у становленні доктрини позитивних обов'язків держави. Реформування українського законодавства: проблемні питання та шляхи їх вирішення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 07–08 лютого 2024 р. Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 44-47.

4. Жураківський Ю.В. Функціональна природа суб'єктивних прав і юридичних обов'язків у сучасних правовідносинах. Knowledge, Education, Law, Management (KELM). 2025. № 2 (70) С. 190-195 (Республіка Польща). DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2025.2.27>

5. Жураківський Ю.В. Гарантії реалізації суб'єктивних прав сторін у договірних правовідносинах: проблеми балансу з юридичними обов'язками. Правові новели. 2024. № 23. Том 2. С. 12-20. DOI: <http://doi.org/10.32782/ln.2024.23.2.2>

6. Жураківський Ю. В. Справедливість як принцип правовідносин. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 11. С. 765-769. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/184>

7. Жураківський Ю.В. Принцип справедливості як історико-філософська основа єдності прав і обов'язків. Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2015. Вип. 12. С. 501-504.

8. Жураківський Ю.В. Принцип справедливості як конституційна основа єдності прав і обов'язків у сучасному праворозумінні. Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2015. Вип. 11. С. 402-405.

АНОТАЦІЯ

Жураківський Ю.В. Принцип єдності прав і обов'язків в правовому регулюванні. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Заклад вищої освіти “Університет Короля Данила”, Івано-Франківськ, 2026.

Дослідження присвячено комплексному теоретико-правовому осмисленню єдності прав та обов'язків як самостійного принципу правового регулювання. У роботі всебічно досліджено природу, зміст, внутрішню структуру та функціональне призначення цього принципу, визначено його місце серед загальноправових засад, а також розкрито особливості реалізації в різних галузях права та в сучасних умовах розвитку правової держави.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є одним із перших комплексних досліджень, у якому єдність прав і обов'язків розглянуто як самостійний універсальний принцип у правовому регулюванні сучасної правової держави. Сформульовано авторське визначення цього принципу, систематизовано моделі його прояву у законодавстві та юридичній практиці, визначено галузеві особливості реалізації, удосконалено підходи до оцінки ролі справедливості, правової визначеності та заборони зловживання правом, розроблено практичні рекомендації щодо вдосконалення законодавства і юридичної практики у відповідній сфері.

Доведено, що єдність прав і обов'язків становить одну з ключових передумов ефективного правового регулювання, оскільки забезпечує гармонійне поєднання свободи особи з вимогами правопорядку, відповідальністю інших учасників

правовідносин і потребами суспільства. Обґрунтовано, що будь-яке право набуває реального змісту лише тоді, коли йому відповідає належний обов'язок, тоді як порушення співмірності між цими елементами породжує дисбаланс, зловживання правами або надмірний примус.

У дослідженні особливу увагу приділено співвідношенню принципу єдності прав і обов'язків із принципами справедливості, рівності, верховенства права, пропорційності, правової визначеності та добросовісності. Показано, що саме їх узгоджена взаємодія формує цілісний механізм належного здійснення прав, сумлінного виконання обов'язків та підтримання стабільного правопорядку. Окремо проаналізовано колізії й конфлікти у сфері реалізації прав, визначено межі їх здійснення та способи подолання юридичних суперечностей у сучасній правовій системі.

Значне місце у роботі відведено законодавчим та інституційним гарантіям реалізації принципу єдності прав і обов'язків. Розкрито роль Конституції як базового акта, що має закріплювати збалансовану модель взаємовідносин людини, суспільства і держави, а також значення судів, органів державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронних органів та омбудсмана як інституційних гарантів відновлення порушеної юридичної рівноваги. Висвітлено роль судової практики як форми конкретизації змісту прав і обов'язків та важливого засобу забезпечення їх збалансованості.

Окремий напрям дослідження присвячено сучасним тенденціям трансформації концепції єдності прав і обов'язків у правовій державі. Йдеться про демократизацію суспільних відносин, посилення відповідальності публічної влади, розширення гарантій прав людини та зростання значення суспільної солідарності в умовах новітніх безпекових викликів.

Ключові слова: права, обов'язок, єдність прав і обов'язків, принципи права, правове регулювання, правовідносини, справедливість, пропорційність, правова визначеність, добросовісність, заборона зловживання правом, баланс приватних і публічних інтересів, юридична відповідальність, судова практика, правова держава, захист прав людини.

ABSTRACT

Zhurakivskiy Y.V. The principle of unity of rights and obligations in legal regulation. – *On the rights of the manuscript.*

Dissertation for the Degree of Candidate of Legal Sciences in specialty 12.00.01 – Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Doctrines. – Institution of higher education “King Danylo University”, Ivano-Frankivsk, 2026.

The study is devoted to a comprehensive theoretical and legal understanding of the unity of rights and obligations as an independent principle of legal regulation. The work comprehensively investigates the nature, content, internal structure and functional purpose of this principle, determines its place among the general legal principles, and also reveals the features of its implementation in various branches of law and in the modern conditions of the development of the rule of law.

The scientific novelty of the results obtained lies in the fact that the work is one of the first comprehensive studies in which the unity of rights and obligations is considered as an independent universal principle in the legal regulation of the modern rule of law. The author's definition of this principle is formulated, models of its manifestation in legislation and legal practice are systematized, sectoral features of implementation are determined, approaches to assessing the role of justice, legal certainty and the prohibition of abuse of law are improved,

and practical recommendations are developed for improving legislation and legal practice in the relevant field.

It is proven that the unity of rights and duties is one of the key prerequisites for effective legal regulation, as it ensures a harmonious combination of individual freedom with the requirements of law and order, the responsibility of other participants in legal relations and the needs of society. It is substantiated that any right acquires real meaning only when it is matched by an appropriate duty, while a violation of the proportionality between these elements generates an imbalance, abuse of rights or excessive coercion.

The study pays special attention to the correlation of the principle of unity of rights and duties with the principles of justice, equality, the rule of law, proportionality, legal certainty and good faith. It is shown that it is their coordinated interaction that forms a holistic mechanism for the proper exercise of rights, conscientious performance of duties and maintenance of stable law and order. Collisions and conflicts in the sphere of the exercise of rights are separately analyzed, the limits of their exercise and methods of overcoming legal contradictions in the modern legal system are determined.

A significant place in the work is given to legislative and institutional guarantees for the implementation of the principle of unity of rights and duties. The role of the Constitution as a basic act that should consolidate a balanced model of relations between man, society and the state is revealed, as well as the importance of courts, state authorities, local self-government, law enforcement agencies and the Ombudsman as institutional guarantors of the restoration of the violated legal balance. The role of judicial practice as a form of specifying the content of rights and duties and an important means of ensuring their balance is highlighted.

A separate direction of the research is devoted to modern trends in the transformation of the concept of unity of rights and duties in a state governed by the rule of law. This concerns the democratization of social relations, strengthening the responsibility of public authorities, expanding guarantees of human rights and increasing the importance of social solidarity in the conditions of new security challenges.

Keywords: rights, duty, unity of rights and duties, principles of law, legal regulation, legal relations, justice, proportionality, legal certainty, good faith, prohibition of abuse of law, balance of private and public interests, legal responsibility, judicial practice, rule of law, protection of human rights.